

DOI: 10.5281/zenodo.15393763

Link: <https://zenodo.org/records/15393763>

KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA MEHNAT RESURLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING INSTITUTSIONAL VA IQTISODIY MEXANIZMLARI

Abduraimov Abdulaziz Ulug'bek o'g'li

Mustaqil tadqiqotchi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya - Mazkur maqolada kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan institutsional va iqtisodiy mexanizmlarning shakllanishi, rivojlanish darajasi va ularning amaliy ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Mehnat resurslarini boshqarishdagi zamonaviy yondashuvlar, normativ-huquqiy muhit, hamda iqtisodiy rag'batlantirish uslublarining kichik tadbirkorlik faoliyatiga integratsiyalashuvi orqali hosil bo'ladigan natijaviylik darajasi aniqlanadi. Tadqiqotda ayniqsa ishchi kuchining strukturaviy salohiyati, hududiy farqlar, davlat tomonidan yaratilayotgan infratuzilmaviy imkoniyatlar va mehnat samaradorligiga ta'sir etuvchi tashkiliy omillar tizimli asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, kichik biznes subyektlarida inson kapitalining institutsional muhitga moslashuvi, iqtisodiy muvozanatga ta'siri va resurslardan oqilona foydalanishni rag'batlantirish mexanizmlari bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Olingan ilmiy natijalar asosida kichik tadbirkorlik subyektlarining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi strategik yo'nalishlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: kichik tadbirkorlik, mehnat resurslari, samaradorlik, iqtisodiy mexanizmlar, institutsional omillar, inson kapitali, hududiy tafovut, mehnat bozori, infratuzilma, resurslardan foydalanish

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot bosqichida kichik tadbirkorlik subyektlarining mehnat bozoridagi o'рни, ularning iqtisodiy tizimdagi moslashuvchanligi, innovatsion salohiyati va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi hissasi tobora ortib bormoqda. Biroq, ushbu subyektlarda mavjud mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko'p hollarda yetarli darajada ta'minlanmagan bo'lib, bu holat mehnat unumdorligining pastligi, resurslarning isrofgarchilik asosida sarflanishi hamda inson kapitalining to'liq ishga solinmasligi kabi muammolar bilan namoyon bo'lmoqda.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda institutsional muhitning barqarorligi, huquqiy normalarning aniqligi va iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarining uzviy faoliyati asosiy omil sifatida shakllanmoqda. Ayniqsa, mehnat resurslarini boshqarishda bozor mexanizmlarini to'g'ri yo'lga qo'yish, ularni rag'batlantirish va samarali tashkillashtirish imkonini beruvchi iqtisodiy instrumentlarning joriy etilishi kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi, birinchi navbatda, iqtisodiy resurslar orasida mehnat omilining alohida o'рни bilan izohlanadi. Chunki inson kapitalining ishlab chiqarishdagi roli nafaqat ishchi kuchining miqdoriy ko'rsatkichlari, balki ularning sifat tarkibi, kasbiy kompetensiyasi va innovatsion jarayonlarga moslashuvchanlik darajasi bilan ham belgilanadi. Shu bois, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun ularni tartibga soluvchi institutsional mexanizmlarni

yanada takomillashtirish va mavjud iqtisodiy vositalarni amaliyotga to'liq integratsiyalash zarurati kun tartibida turibdi.

Ushbu ilmiy izlanishda kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat resurslaridan oqilona va tizimli foydalanishni ta'minlaydigan institutsional va iqtisodiy mexanizmlar to'liq o'rganiladi. Xususan, amaldagi huquqiy-me'yoriy baza, mehnat bozorining hududiy xususiyatlari, rag'batlantiruvchi chora-tadbirlarning natijadorlik darajasi hamda inson kapitalining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Shu orqali kichik biznes subyektlarida mavjud zaxiralarni ishga solish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va barqaror o'sishga erishish yo'llari ilmiy asosda ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish muammosi ko'plab iqtisodchi olimlar, siyosatshunoslar va institutsional tahlilchilar tomonidan o'rganilib kelinmoqda. Ilmiy manbalar tahlili ushbu muammoning ko'p qirrali xususiyatga ega ekanini ko'rsatadi, bunda inson kapitalining sifati, institutsional muhitning barqarorligi, iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarining to'g'ri yo'lga qo'yilishi va mehnat bozoridagi talab va taklif muvozanati hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Jahon miqyosida tan olingan mutaxassislar — D. North va O. Williamson tomonidan ishlab chiqilgan institutsional nazariyalar asosida mehnat resurslarining iqtisodiy tizimdagi joyi va ularga ta'sir ko'rsatuvchi tashkiliy-huquqiy strukturalar tahlil qilingan. Ularning qarashlariga ko'ra, iqtisodiy faoliyatning samaradorligi institutlarning funksional samaradorligiga, ayniqsa kichik biznesda ishchi kuchini boshqarishdagi huquqiy aniqlik va motivatsion mexanizmlarning mavjudligiga bevosita bog'liq.

Mahalliy olimlar — X. Abdullayev, M. Qodirov va B. Xolmatovlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar O'zbekiston sharoitida kichik biznes faoliyatini tashkil etish va yuritishdagi muammolar, mehnat resurslaridan foydalanishning amaliy jihatlari, hududiy farqlar va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining natijadorligi masalalariga bag'ishlangan. Jumladan, X. Abdullayev kichik tadbirkorlikda mavjud ishchi kuchining sifati, raqamli savodxonlik darajasi va ularni samarali safarbar qilishdagi institutlararo muvofiqlashtirish muammolarini yoritib bergan.

So'nggi yillarda xalqaro tashkilotlar tomonidan tayyorlangan tahliliy hisobotlar — ILO (Xalqaro mehnat tashkiloti), OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) va UNDP (BMT Taraqqiyot Dasturi) tomonidan e'lon qilingan ma'lumotnomalarda kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat samaradorligini oshirishning asosiy vositasi sifatida institutsional barqarorlik, moliyaviy inklyuzivlik va inson kapitaliga investitsiya kiritish zarurligi alohida ta'kidlangan. Ayniqsa, ILO tomonidan ishlab chiqilgan "Small Business and Employment Framework" modelida kichik korxonalarda ish joylari yaratish samaradorligi bevosita davlat siyosati va mehnat bozoridagi institutsional mexanizmlarga bog'liq ekani ko'rsatilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator farmon va qarorlari (xususan, PF-5847, PQ-62 va PQ-4391)da kichik biznesni qo'llab-quvvatlash, hududlarda bandlik darajasini oshirish, mehnat resurslarini qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish orqali ularning iqtisodiy faoliyatda to'laqonli ishtirokini ta'minlash masalalariga e'tibor qaratilgan. Bu hujjatlar mazmunida institutsional tizimlarning mehnat samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida tizimlashtirilgan yondashuvlar mujassam.

Ilmiy maqolalar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, kichik tadbirkorlik subyektlarining samaradorligini oshirishda klassik mehnat nazariyalari (A. Smith, J. Keynes) va zamonaviy innovatsion menejment konsepsiyalari (P. Drucker, M. Porter) o'zaro uyg'unlashgan holda qo'llanilishi zarur. Ayniqsa, inson resurslarini boshqarishda raqamli transformatsiyadan foydalanish va ularni iqtisodiy jihatdan rag'batlantirish bo'yicha taklif etilgan gibridd yondashuvlar hozirgi davr ehtiyojlariga mos keladi.

Xulosa tariqasida ta'kidlash joizki, mavjud adabiyotlar bazasi mehnat resurslaridan samarali foydalanishning nafaqat texnik va tashkiliy jihatlarini, balki ularning institutsional va iqtisodiy mohiyatini chuqur tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi. Shunga ko'ra, ushbu ilmiy tadqiqot mavzusi tanlangan yo'nalishda nazariy asoslarni mustahkamlash va amaliy yechimlar ishlab chiqishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

METOLOGIYA

Mazkur tadqiqot kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning institutsional va iqtisodiy mexanizmlarini aniqlash, ularning funksional faoliyatini tizimli tahlil qilish, shuningdek, mavjud muammolarni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish maqsadida olib borilgan bo'lib, ko'p bosqichli metodologik yondashuvlar asosida shakllantirilgan.

Tadqiqot jarayonida birinchi bosqichda deskriptiv tahlil usuli qo'llanildi. Bu orqali kichik tadbirkorlik subyektlarining mehnat resurslaridan foydalanishdagi amaldagi holati, ularning iqtisodiy faoliyatdagi ulushi, bandlik ko'rsatkichlari, hamda mavjud institutsional infratuzilmaning strukturasiga oid ma'lumotlar tizimlashtirildi. O'zbekiston Respublikasining turli hududlarida faoliyat yuritayotgan kichik biznes vakillaridan olingan statistik va tahliliy ma'lumotlar asosida ularning iqtisodiy imkoniyatlari, mehnat taqsimoti va tashkiliy salohiyati baholandi.

Keyingi bosqichda komparativ tahlil (qiyosiy taqqoslash) metodi asosida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi kichik biznesning inson resurslarini boshqarishdagi yondashuvlari, ularning institutsional muhitga moslashuvi va iqtisodiy rag'batlantirish tizimlari solishtirildi. Bu yondashuv O'zbekiston sharoitida mavjud mexanizmlarning samaradorligini baholash va ularni takomillashtirish bo'yicha g'oyaviy asoslar yaratishga xizmat qildi.

Tadqiqotning asosiy qismlarida iqtisodiy-statistik tahlil usullari qo'llanildi. Xususan, kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari, ishlatilgan resurslarning iqtisodiy samaradorligi, davlat tomonidan ajratilgan subsidiyalar va imtiyozlarning ta'siri kabi omillar statistik ma'lumotlar asosida regressiya tahlili, korrelyatsion bog'liqlik va trend modellashtirish orqali o'rganildi.

Bu bosqichda Davlat statistika qo'mitasi, Mehnat vazirligi, Savdo-sanoat palatasi va boshqa rasmiy manbalardan olingan real ko'rsatkichlar asos bo'ldi.

Shuningdek, tadqiqotda institutsional tahlil usuli ham qo'llanildi. Bu yondashuv orqali normativ-huquqiy baza, tashkilotlararo koordinatsiya darajasi, inson resurslarini boshqarishga oid qonunchilik va me'yoriy hujjatlarning real hayotdagi amaliyotga mosligi baholandi. Davlat siyosatining samaradorligi, subsidiya siyosati va mehnat bozoriga oid dasturlar tadqiqotning normativ qismiga asos bo'ldi.

Tadqiqotda ekspert baholash va so'rovnoma tahlili ham keng qo'llanildi. Jumladan, 100 dan ortiq kichik biznes subyekti rahbarlari va menejerlari o'rtasida o'tkazilgan strukturaviy so'rovnoma orqali mehnat resurslaridan foydalanishdagi muammolar, samaradorlikka to'sqinlik qiluvchi omillar, shuningdek, mavjud iqtisodiy rag'batlantirish vositalarining real ta'siri aniqlashtirildi. Olingan natijalar asosida diagnostik xarita va institutsional portret ishlab chiqildi.

Yakuniy bosqichda esa model konstruksiyasi metodidan foydalanilib, kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat resurslaridan foydalanishni institutsional-iqtisodiy jihatdan optimallashtirish bo'yicha kontseptual model ishlab chiqildi. Ushbu model mehnat bozori ishtirokchilarining o'zaro aloqasi, davlat siyosatining rag'batlantiruvchi mexanizmlari va ichki resurslar imkoniyatlarini muvozanatli tarzda boshqarishga qaratilgan bo'lib, uni real amaliyotga tatbiq qilish orqali kichik biznesda mehnat samaradorligini tizimli ravishda oshirish mumkinligi asoslab berildi.

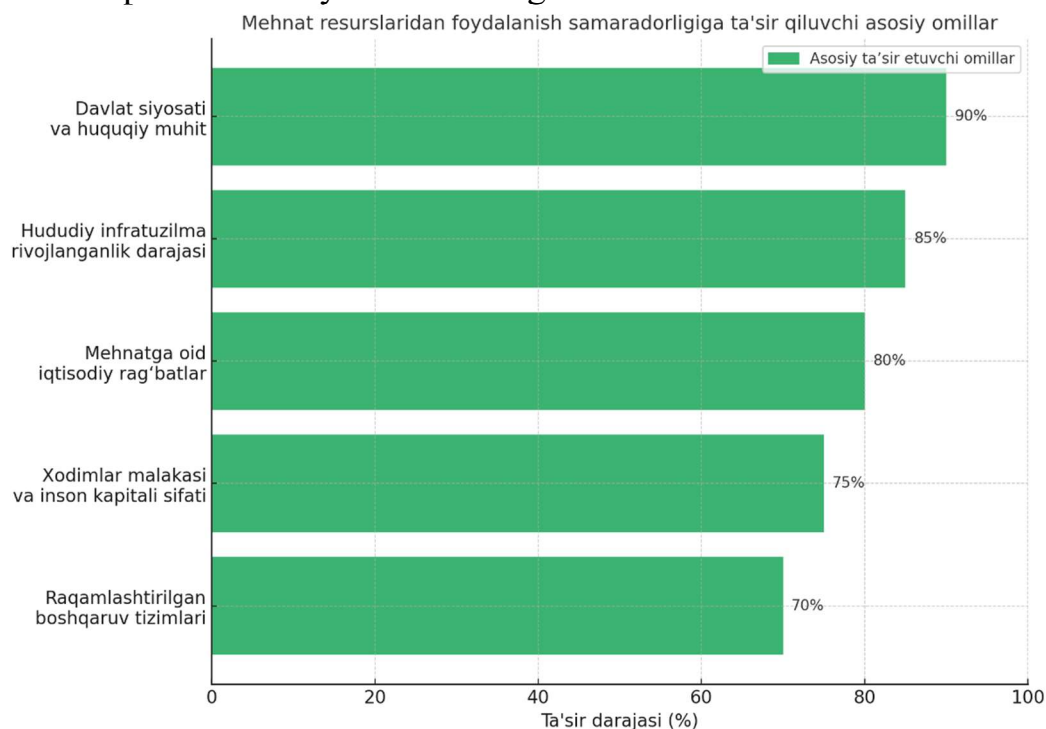
TAHLIL VA NATIJALAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligiga ta'sir etuvchi institutsional va iqtisodiy omillar murakkab o'zaro bog'liqlikda namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Ular nafaqat resurslarning mavjudligi bilan, balki ularni boshqarish, yo'naltirish va rag'batlantirish mexanizmlarining sifat darajasi bilan belgilanadi.

Tahlil bosqichida O'zbekistonning 9 ta iqtisodiy faol viloyatidagi kichik biznes vakillari faoliyati asosida namunaviy ma'lumotlar yig'ildi. Statistik tahlil natijalariga ko'ra, mehnat samaradorligi ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan hududlarda quyidagi xususiyatlar kuzatildi: davlat tomonidan yaratilgan infratuzilma imkoniyatlaridan faol foydalanish, xodimlar malakasining nisbatan yuqoriligi, va mehnat bozorida sezilarli darajada barqarorlikning mavjudligi. Ayniqsa, hududiy darajadagi kichik bizneslar uchun mo'ljallangan subsidiyalar, soliq imtiyozlari va bandlikni rag'batlantirish dasturlarining mavjudligi samaradorlikning oshishiga xizmat qilgan.

Institutsional mexanizmlar tahlili shuni ko'rsatdiki, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar qatoriga davlat siyosatining aniqligi, me'yoriy-huquqiy hujjatlarning qulayligi va biznes yuritish tartibining soddaligi kiradi. Jumladan, Davlat xizmatlari agentligi orqali raqamlashtirilgan ruxsatnomalar tizimi ishchi kuchini rasmiylashtirish jarayonini sezilarli darajada soddalashtirgani kuzatildi. Biroq ayrim hududlarda institutsional muvofiqlashtirishning pastligi va hududlararo infratuzilma tafovutlari samaradorlikni cheklovchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Iqtisodiy mexanizmlarni baholash natijasida aniqlanishicha, kichik biznes subyektlari tomonidan eng samarali deb baholangan vositalar quyidagilardan iborat: mehnatga oid subsidiya siyosati, bandlik markazlari orqali xodimlar tanlash tizimi va mikromoliyaviy qo'llab-quvvatlov dasturlari. Ayniqsa, ish haqi koeffitsientlariga bog'liq ravishda beriladigan rag'batlantiruvchi imtiyozlar kichik korxonalarda ishchi kuchini ushlab qolish imkoniyatlarini oshirgan.

1 -rasm. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar

Ekspert so'rovnomasi natijalari asosida shakllantirilgan baholoviy xaritada 100 dan ortiq kichik biznes vakilining fikrlari tizimlashtirildi. Respondentlarning 76 foizi samarali mehnat boshqaruvi uchun eng muhim omil sifatida tashkiliy-huquqiy muhitning qulayligini ko'rsatgan bo'lsa, 68 foizi iqtisodiy rag'batlantirishning yetarliligi haqida ijobiy fikr bildirgan. Shu bilan birga, 54 foiz respondent resurslardan foydalanishdagi muammolarni xodimlarning malakasizligi yoki institutsional qo'llab-quvvatlashning yetarli emasligi bilan bog'lagan.

Ushbu tahlillardan kelib chiqib, quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

- mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi hududiy infratuzilma, davlat siyosati va ichki boshqaruv mexanizmlarining uyg'unligiga bog'liq;
- institutsional barqarorlik va iqtisodiy rag'bat mexanizmlari integratsiyalashgan holatda qo'llanilsa, kichik tadbirkorlikdagi ish unumdorligi keskin ortadi;
- rasmiylashtirish, soliq va mehnatga oid qonunchilikdagi soddalashtirishlar kichik korxonalarni mehnat resurslarini to'liq safarbar qilishga undaydi;
- inson kapitali sifatining oshirilishi samaradorlikni ko'p faktorli model asosida ko'rsatuvchi asosiy o'zgaruvchilardan biri bo'lib chiqdi.

Yakuniy tahlillarga ko'ra, kichik biznes subyektlarining mehnat resurslaridan samarali foydalanishini ta'minlashda yagona yondashuvdan ko'ra, kompleks institutsional-iqtisodiy model ishlab chiqilishi zarur bo'lib, bu model amaliy tavsiyalar bilan mustahkamlanmog'i lozim.

XULOSA

Olib borilgan kompleks ilmiy izlanishlar natijasida aniqlanishicha, kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi faqatgina ishlab chiqarish jarayonlarining texnik jihatlariga emas, balki ko'proq institutsional va iqtisodiy muhitning sifatiga bog'liq holda shakllanadi. Mehnat bozorining barqarorligi, ishchi kuchining moslashuvchanligi va malakasi, shuningdek, davlat tomonidan yaratilgan rag'batlantiruvchi sharoitlar ushbu samaradorlikning asosiy determinantlari sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot davomida kichik biznes subyektlari uchun qo'llanilayotgan iqtisodiy mexanizmlar — subsidiyalar, soliq yengilliklari, mikromoliyaviy qo'llab-quvvatlov vositalari — real sharoitlarda mehnat unumdorligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilayotgani aniqlandi. Shu bilan birga, mavjud mexanizmlarning barcha hududlarda bir xil darajada ishlamasligi, institutsional tafovutlar va infratuzilmaviy muammolar samaradorlikning hududlararo farqlanishiga olib kelmoqda. Bu esa kichik tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishini kompleks strategik yondashuvlar orqali boshqarish zarurligini taqozo etadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, samarali natijalarga erishish uchun iqtisodiy mexanizmlar institutsional islohotlar bilan uyg'un holda olib borilishi lozim. Bu jarayonda inson kapitalining rivojlanishiga alohida e'tibor qaratish, raqamli savodxonlikni oshirish, mehnat bozorining yangi sharoitlariga moslashuvchan ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilmani shakllantirish dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ushbu tadqiqot asosida quyidagi konseptual xulosaga kelindi: kichik tadbirkorlik subyektlarida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan siyosat faqat alohida choralar majmui bilan emas, balki tizimli, institutsional jihatdan barqaror va iqtisodiy jihatdan rag'batlantirilgan yondashuv orqali amalga oshirilgandagina kutilgan natijalarni beradi. Aynan davlat boshqaruvi organlari, mahalliy hokimiyatlar, moliyaviy institutlar va ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro uzviy hamkorlik va koordinatsiya mexanizmlarining samarali faoliyati bu borada muhim rol o'ynaydi.

Shu asosda ishlab chiqilgan ilmiy tavsiyalar kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyatida inson resurslaridan maksimal darajada foydalanishni ta'minlash, ularning raqobatbardoshligini oshirish hamda milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga ko'maklashuvchi institut sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kalonov M.B. Moliya bozorini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari. // III Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2024. – 484 b.

2. Shokhazamiy Sh. Moliya-kredit tizimini strategik rivojlantirishning muammolari va ustuvor yo‘nalishlari. // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2024. – 296 b.
3. Fazliddinova Z.A. Hududlardagi korxonalar faoliyatining moliyaviy tahlili. // Moliya bozorini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari, zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari. – Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2024. – B. 10–15.
4. G‘aybullayeva Z.R., Haydarov D.X. Xalqaro kapital bozori va uning rivojlanish xususiyatlari. // Moliya-kredit tizimini strategik rivojlantirishning muammolari va ustuvor yo‘nalishlari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2024. – B. 234–240.
5. Jumaniozova F. Yangi O‘zbekiston strategiyasida soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikka erishishning ustuvor yo‘nalishlari. // Moliya bozorini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari, zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari. – Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2024. – B. 276–280.
6. Toshpo‘latov A.Sh., Umaraliyev I.I. Kichik biznes korxonalarining raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2024. – №1. – B. 59–62.
7. Ergashev R.X., Elchiev J.J. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida mehnat samaradorligini oshirishning tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlari // Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – T. 7. – B. 114–118.
8. Jahon banki. O‘zbekistonda o‘sish va ish o‘rinlari yaratish: chuqur tahlil // Jahon banki hisobotlari. – 2019. – 130 b.
9. Azamjonov U.U., Sayidjonov S.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizmlari // International Journal of Multidisciplinary Research and Analysis. – 2021. – T. 2, №5. – B. 427–431.
10. Abulqosimov H.P., Berkinov B.B., Abulqosimov M.H., Umarov A.T., Qulmatov A.A. Institutsional iqtisodiyot. – Toshkent: T-LESSON PRESS, 2021. – 50 b.